DÜNYA KLASİKLERİ : 2.

William James

İTİYAT KANUNLARI

Anlatan:

M. ŞEKİP

SELÂMET MATBAASI
İSTANBUL
1934

DÜNYA KLASİKLERİ : 2.

William James

İTİYAT KANUNLARI

Anlatan :

M. ŞEKİP

SELÂMET MATBAASI
İSTANBUL
1934

İtiyat Kanunları

İtiyadın ehemmiyetini bilmek her mürebbi için lâzımdır. Ruhiyat ta bu hususta ona çok yardım edebilir. Biz daima iyi ve kötü itiyatlardan bahsederiz de yine ekserimiz itiyadın yalnız kötülüğe ait kısımları ile meşgul oluruz. Meselâ sigara içmek, yemin etmek veya içki kullanmak itiyatlarından bahsolunur da bunlara karşı perhizkâr olmak, itidal ve cesaret göstermek itiyatlarından hiç bahsedilmez. Halbuki asıl mühim mesele bu noktadır. Çünkü kusurlarımız gibi faziletlerimiz de birer itiyattan başka birşey değildirler. Daha doğrusu bütün hayat - amelî, teessürî, aklî - baştan aşağı bir itiyat hevengidir. Öyle itiyatlar ki bizim saadet veya felâketimiz için bir manzume halinde tensik edilmişlerdir. Bizi

kendilerine mukavemet edilemiyecek suretle sevk ve idare eden ve mukadderatımızın bütün anahtarlarını taşıyan bu itiyatlarımızdır.

Bu münasebetle biraz da itiyat felsefesinden bahsederek sizleri daha derinlere götürmek istiyorum. İnsanın itiyada münkat olması, zannıma kalırsa, bir bedene malikiyetindendir. Başka tabirle cümlei asabiyemiz maddei zihayatının haiz olduğu "liynet" *Plasticité* sayesinde bir şeyi ilk defa yapmanın neden güç olduğunu, bilâhare neden kolaylaştığını ve uzunca idmanın neden o şeyi mihanikî bir surette yapmamıza bais olduğunu ve hattâ bir gün gelip te yaptığımız bir çok hareketlerden neden haberdar bile olmadığımızı anlamak müşkül bir şey değildir. Cümlei asabiye bir uzviyet olmak dolayısile hangi vadide çalışırsa o zeminde tenemmi eder ve kuvvetlenir. Buruşturulmuş veya katlanmış bir elbise, bir parça kâğıt ikinci katlanışta nasıl ayni buruşukları kolaylıkla ik-

tisap ederse bir vadide çalışan cümlei asabiye de ilk fırsatta yine o vadiye meyletmeğe mecbur olur.

İtiyada tabiati saniye denmesi uzviyetimizin bu hassasındandır. Dük Dö-Vellington'un dediği gibi: "İtiyat, bilhassa rüşt çağlarında, huy ve tabiatten bin kat daha kuvvetlidir. Terbiye ile iktisap edilmiş itiyatlar, insiyakî temayüllerimizden bir çoklarını tedricen öldürür. Sabahleyin yataktan kalkmamızdan başlıyarak geceleri tekrar yatağa girip uyuyuncaya kadar geçen bütün faaliyetlerimizin yüzde doksan dokuzu sırf mihanikî ve itiyadîdir. Elbiselerimizi giyip çıkarmamız, yiyip içmemiz, selâm verişlerimiz, ayrılışlarımız, temennalarımız, evzaımız ve hattâ gündelik sözlerimiz tekrar edile edile öyle kökleşmişlerdir ki bunlara hemen hemen in'ikâsî ameller desek hiç te hata olmaz. Çünkü bu nevi intıbaat için müstahzar ve mihanikî bir cevabımız behemehal vardır.

Herkes bir itiyat hevengi olduğuna na-

zaran hayatta kendi mazimizin kopyacıları, daha doğrusu basmakalıp birer mukallidiyiz demektir. Bu hal hepimiz için bir emri tabiî olduktan sonra bir mürebbinin her hal ve kârda en birinci vazifesi çocuklara bilâhare hayatlarında çok faydalı olacak itiyatlar temin etmektir. Terbiyenin gayesi çocuğun hayattaki hattıhareketini tesis ve teşkil etmek olunca itiyadat 'bu hattıhareketin âdeta nesci demektir.

Terbiyede en büyük hüner cümlei asabiyemizi kendimize düşman değil, müttefik yapmaktır. Müktesebatımızdan öyle bir sermaye teşkil etmeliyiz ki bilâhare bunun faizi bizi bol bol yaşatabilsin. Bunun için de faydası çok olan amelleri elden geldiği kadar mihanikî ve itiyadî kılmağa ve ayni zamanda muzır itiyatlara munkalip olabilecek amellerden şiddetle korunmağa bakmalıyız. Ruzmere hayatımızdaki işlerimizden nekadarını mihanikiyete kalbedebilirsek zihnin âli kuvvetlerini o nispette kendi vazifelerini ifada serbest bırakmış

oluruz. Kararsızlıktan başka itiyadı olmıyanlar beşeriyet içinde en betbaht kimselerdir. Bu zavallılar tüttürecekleri bir sigara, içecekleri bir kadeh veya her gün yatıp kalkacakları saat, elhasıl en ufak bir iş için düşünüp durur, ve her iş için ayrı bir irade sarfederler. Vakitlerinin yarısını ya karar vermek veya ifası icap ettiği halde bilfiil yapmasını bilemedikleri bir çok hayatî işlere karşı ah ve şekva etmekle vakit geçirirler. Hergünlük işlerini itiyada kalbetmemiş olan bu gibi adamlar bir an evvel telâfii mafat etmeğe çalışmalıdırlar.

Manevî itiyatlara tâhsis ettiği bir fasılda müderris Ben çok şayanı dikkat ve kabili tatpik bir kaç esas vazetmiştir ki bunlardan şu iki büyük düstur çıkarılabilir:

1 — Yeni bir itiyat iktisap veya eskilerden birini terketmek mevzuubahs olunca yapılacak ilk iş bütün varlığımız ve olanca kararımızla azim ve teşebbüs etmektir. Bundan sonra da gayeyi takviye ede-

cek en muvafık sebepleri, delilleri, vak'aları ve hâdiseleri cemeylemek, ve ihtiyar edilecek yeni hayata en müsait bir vaziyette azim ve cezim ile atılmak lâzımdır. Eski hayat tarzı ile itilâf kabul etmiyecek ümitlere raptı kalp etmek ve hattâ mümkûn ise alenî ve umumî bir sözle taahhüt altına girmek, elhasıl verilen karar etrafına akla gelebilen yardımcı âmilleri toplamak en doğru yoldur. Bu şartlar henüz doğan itiyada öyle kuvvetli bir meyelân verir ki bundan vazgeçip te eski itiyada rücu etmek hevesi artık kendi kendine söner. Her gün yeni bir galebe kazandıkça da eski itiyatların tekerrür etmesi ihtimali gittikçe zayıflar.

2 — Yeni itiyat daha iyi kökleşmeden bir kaç mağlûbiyetten meyus olmamalıdır. Fakat bu itiyat bir kere teessüs ettikten sonra da artık hiç bir istisnaya meydan vermemelidir. Öyle ki yeni itiyada karşı en ufak bir zâf derhal çorap söküğünü hatırlatmalıdır. Mâlûm ya bir yumağın sarıl-

ması ne kadar güçse çözülmesi o nispette kolaydır. Binaenaleyh cümlei asabiyeyi hiç bir inkıtaa uğratmadan hep ayni cihette sevkederek hareketini lâyetegayyer bir intizam altına almak eslem tariktir. Müderris Ben'in dediği gibi ahlâkî itiyatları, zihnî müktesebattan ayıran farika ilk evvelkilerinde yekdiğerine muhasım ve kuvvetli iki cereyanın bulunmasıdır. Bu cereyanlardan birisi diğerini mağlup etmeğe daima müheyya bir haldedir. Bu vaziyette dikkat edilecek şey en ufak bir zâf ve mağlûbiyete meydan vermemektir. Rakibin, yani terkedilmek veya içtinap edilmek istenilen fena itiyadın her muvaffakıyeti iyi itiyat vadisinde kazanılmış bir çok muvaffakıyetleri birden mahveder. Binaenaleyh ittihaz edilmesi icap eden esaslı tedbir muarız kuvvetleri o suretle idare etmek olmalı ki bunlardan biri diğerine karşı bilâfasıla bir çok muzafferiyetler temin etsin; ve bu muzafferiyetlerin tekerrürü o dereceyi bulsun ki yeni itiyat eskisine karşı başlı başına

mukavemet edebilsin. İşte ahlâkî inkişaf için binnazariye tavsiye olunacak en iyi yol bundan ibarettir".

Bu iki ahlâkî düstura fikrimce üçüncü bir düstur daha ilâve edilebilir: iktisap edilmek istenen yeni itiyatlara karsı verilecek kararlar ve bu bapta duyulacak insiyakî teheyyüçlere derhal tevfikı hareket eyleyebilmek için her şeyden evvel ilk fırsatı kaçırmamak lâzımdır. İnsan, bir sarnıç gibi bütün ahlâk düsturlarını nefsinde biriktirebilir. Hattâ dünyanın en güzel hislerile de mütehassis olabilir. Fakat filiyatta hiç birinden istifade edemezse bu malûmatın ne ehemmiyeti olur? Böyleleri daima ayni huy veya ayni seciyede kalmağa mahkûm olmazlar mı? Meselâ bir çok kötü itiyatlarla melûf olup ta bunları terkedemedikleri halde temiz yüreklilikleri, müstesna hislerile kendilerini tanıyanların muhabbetlerini celbetmiş nice insanlar vardır.

İngiliz hâkimi Stüart Mil'e göre "Seciye, tamamen musanna bir irade"dir. İra-

de ise hayatın en nazik ve buhranlı zamanlarında hem metîn, hem seri, hem de sarih olmak üzere ittihaz edilen hareket temayülâtınm heyeti umumiyesidir. Bu gibi nazik dakikalarda hareket temayülatının kuvveden file inkılâp edebilmesi için evvelce bu kabîl filiyatın bizden defeatla inkıtasız sâdır olmuş bulunması şarttır. Çünkü ancak bu fiil ve harektlerdir ki dimağı, icabında filiyatta bulunabilecek bir istikamette tenmiyeye medar olabilir.

İnsanda bir hareket temayülü hâsıl olur da bundan ne bir karar, ne bir teheyyüç, ne de bir âlicenaplık duygusu gibi filî hiç bir netice istihsal olunamazsa bu hal en güzel bir fırsat kaçırmaktan da beterdir. Çünkü böyleleri için artık ıslahı hal imkânı kalmamış demektir. Hissî ve hayalî her türlü azimden mahrum, mer'î ve içtisarî hiç bir iş yapmamağa mahkûm ve yalnız hassasiyet ve teheyyüç içinde yaşayanların seciyelerinden daha miskin ne olabilir?

Dördüncü düstur: Çocukları sırf mücerret olan aşırı nasihatler ve güzel sözlerle boğmaktansa hayatın göstereceği filî fırsatlara intizar ve her fırsat karşısında da çocukları doğrudan doğruya mülâhazaya, his ve harekete sevketmelidir. Bu terbiye tarzı bütün hayata şamil öyle inkılâplar vücuda getirir ki neticede seciyenin değişerek uzvî ensicede iyi itiyatların müntekiş olmaması mümkün değildir. Hattâ gençliğin ilk çağlarında bulunan bir çocuğa bile uzun nasihatler ve nazarî teşvikler hem semeresiz, hem de tahammülsuzdur.

Darven'in bizzat yazdığı tercümei halinden bir sayfayı mevzuu bahsimize taallûku itibarile aynen nakledeceğim:

"On üç yaşımda ve hattâ daha küçükken bilâistisna şiirin her türlüsünden büyük bir zevk alırdım. Mektep hayatımda Şekispir'i, bilhassa tarihî eserlerini emsalsiz bir zevk ile okurdum. Resim ve musikiden fevkalâde hoşlanırdım. Fakat heyhat! Bir kaç senedir ne oldum bilmiyorum,

artık şiirin bir satırına bile tahammül edemiyorum. Geçenlerde Şekispir'i tekrar okumak istedim. O derece can sıkıcı buldum ki âdeta iğrendim. Ayni zamanda resim ve musiki zevklerimi de kaybetmişim.. Anlaşılan dimağım büyük bir hâdisat kütlesinden yalnız kanunlar ihracına salih bir makineye münkalip olmuş. Burada en yüksek zevklerin makarrı olan kısım hiç haberim olmadan çürümüş! Hayata yeniden başlamak mümkün olsa haftada hiç olmazsa bir defa ya bir şiir veya bir musiki parçası okuyup dinlemeği âdet ederdim. İhtimal bu tekrar ve itiyatlar sayesinde bugünkü afet başıma gelmezdi. Şimdi anlıyorum ki bedîî zevklerin zıyaı saadetin zıyaı demekmiş! Dimağımın heyecan hassasını haiz olan kısımlarının malûliyeti zekâmı ve binnetice manevî seciyemi harap etti."

Gençliğimizde hemen hepimiz mefkûrevî bir insan olmağı tahayyül ve tasmim ederiz. Meselâ şiirden daima hisseyap ola-

cağımızı, musiki ve resim hakkındaki vukufumuzu günden güne arttıracağımızı, mukaddesatı diniye karşısındaki rabıtalarımızı muhafaza ve hattâ zamanımız felsefesinin kendi ıttılaatımız hududu haricinde kalmasına meydan vermiyeceğimizi vicdanımızla ahtederiz. Fakat bütün gençlik mefkûremizi teşkil eden bu emeller sonra ne oluyor? Bugün kemal çağında bulunan kadın ve erkeklerden acaba yüzde kaçı gençliklerinin bu aziz emmellerini tahkik ettirebildiler? İşte bu nahoş akıbetin sebebini itiyat kanunları pek güzel izah ediyor. Şöyle ki: muhtelif şeylere karşı her birimizde uyanan alâkalar hep muayyen ve muvakkat çağlara munhasırdır. Eğer bu alâkalar kendilerine has olan unsurlarla daimî surette tenmiye edilmezlerse yerlerini her gün beslenen diğer rakip alâkalar tabiatile istilâ edecektir. Bu itibarla hepimiz *Darven*'e çok benziyoruz. Hayat için elzem olan nice esaslı şeylere karşı yabancı kalıyoruz. Vakıa ağzımızla mütema-

diyen: "Şiire karşı mütehassis yaşayacağım. Hele musikiye olan muhabbetimi hiç eksiltmek istemem. Yaşadığım zamanın zihniyetinî taşıyan bütün eserleri okumak, en yüksek ruhî melekelerimi canlı bir halde muhafaza etmek, elhasıl bunu yapmak, şunu yapmak isterim....." diye bir çok güzel niyetlerde bulunduğumuz halde sonra bunların hepsi sözde kalıyor. Hattâ garip değil mi istediğimiz şeylere hemen başlamak icap ederken bile yine lâfla iktifa ediyoruz. Arzu edilen bütün iyiliklerin mütemadi ceht ve ikdamlarla tediye edilmesi icap ettiğini unutuyoruz. Bugün yapacaklarımızı her gün bir parça daha gerilere atmakla bütün mütebessim ümitlerimizi söndürüyoruz. Günde ne bir şiir, ne bir mütaleai diniye, ne bir tefekkür, ne de haftada bir iki saat olsun musiki, resim veya felsefe ile meşgul olmadığımız için dimağımızın muhtelif ihtiyaçlarını haberimiz olmadan körletiyoruz. Her gün evvelce tayin edilen vakitlerde yapılması lâzım gelen bu mesaiyi,

pek kolay olan bu yevmî cehtleri ihmal ede ede yazık ki bütün o güzel ümitlerimizin mezarlarını biz kendimiz kazıyoruz. Müstakbel hayatlarını tanzim etmeğe pek heveskâr olan büyük talebenize fırsat düştükçe bu hakikatleri hiç olmazsa siz telkin ediniz.

Dimağî vazifeleri her gün muntazaman işliyen bir adamla işlemiyen bir adamın neticede biribirlerinden büsbütün farklı insanlar olacağına emin olunuz.

İtiyada ait umumî düsturlara tekrar avdet etmek icap ederse son olmak üzere bir beşincisini daha ilâve edeceğim:

Ceht ve ikdam melekesini yaşatabilmek için ruhumuzu her gün hissî bir takım ufak idman veya temrinlerle beslemek lâzımdır.

Hulâsa:

Bir akide veya bir tarikat vazifesi imiş gibi tamamen hasbî olarak her gün veya birkaç günde bir kahramanlık, cesaret, tahammül, cür'et... v.s. gibi şeyleri idman ediniz. Ta ki bunları iktıza ettiren muza-

yeka anı hulûl edince hazırlıksız ve kudretsiz bulunmıyasınız.

İhtiyar edeceğiniz bu nevi fedakârlıklar insanın kendi evine veya eşyasına her sene verdiği sigorta bedeli gibidir. Vakıa bu paralar hemen bir varidat temin etmedikleri gibi ihtimal de hiç etmezler. Fakat bir yangın çıkıp ta varı yoğu kül etti mi felâketimizi tamir edecek ancak o taksitlerdir. İşte tıpkı bunun gibi dikkat ve ihtiyat, azim ve irade, imsak ve feragat gibi itiyadatını her gün birer surette tenmiye ve takviye etmiş kimseler hayatın ansızın çıkan tehlikelerine karşı sigorta olmuşlar demektir. Bu ihtiyata riayet etmemiş olsalar hayatın sert rüzgârları altında bir çöp gibi titrerlerken evvelce hazırlıklı bulunanlar bir kale metanetile mukavemet ederler.

İtiyat kanunlarından bahsederken eski itiyatlara o derece büyük bir kuvvet atfetmişim ki bunların yanında yeni itiyatlar iktisabı veya eskilerin tahvil ve tebdili ve bilhassa ansızın değişmeleri müstahildir

demişim gibi beni tenkit edenler oldu. Vakıa ender olmakla beraber itiyatlarımızda ansızın tahavvüller olmaz değildir. Şu kadar var ki benim gösterdiğim umumî kanunlar ile seciyelerimizin şayanı hayret ve nagehanî tahavvülleri arasında itilâf kabul etmiyecek hiç bir zıddiyet yoktur. Hattâ ben yeni itiyatların iktisap edilebileceğini yukarıda sarahaten söylemiş ve fakat bir de şart ilâve etmiştim. Bu şart, yeni itiyatların insan için büsbütün yeni saikleri ve yeni teşvikleri ihtiva etmesi idi. Nitekim hayatta bunların emsali pek çoktur. Öyle mühim sergüzeştler ve öyle inkılâpkâr tecrübeler olur ki insanın kıymet hükümlerile itiyat manzumei efkârını baştan aşağı değiştirebilir. Ve bu hengâmelerde fikirlerimizin eski nizam ve intizamı bozulur. Tahaddüs eden yeni sebeplerle yeni itiyatlar teşekkül ettiğinden bizde ya büsbütün yeni veya teceddüt etmiş bir "Tabiat" hâsıl olur.

Bu kabîl istisnaları ben ötedenberi her vakit kabul etmişimdir. Bununla beraber

bu vak'alar benim itiyat kanunlarının kıymetine hiç bir halel getirmez. Bizim kendi kötü itiyatlarımızla bu dünyada vücuda getirdiğimiz cehennemin bütün edyanın haşyetle bahsettikleri cehennemeden daha müthiş olmadığına emin olalım. Ah ne, olurdu yeni yetişenler gençlikte kazanacakları itiyatların elinde bilâhare bir lâstik top gibi kalacaklarını vaktile takdir etseler de seciyelerinin teşekkül edeceği çağlarda hattı hareketlerini büyük bir dikkat altında bulundursalar!.. Yine ne olurdu bu gençler iyi veya kötü kendi kaderlerini yine kendilerinin dokuduklarını ve gençlikte dokunulan bu kader kumaşının artık bir daha sökülmesi mümkün olamıyacağını bilseler!... Yine ne olurdu, en küçük bir fazilet veya redaetin nişanesiz kalmıyacağına insanlar... Sarhoşluk, kumarbazlık, veya serserilik eden bir gencin yalnız Allahtan veya ebeveyninden korkması çok bir şey temin etmez. Çünkü bunlar kendisini ihtimal ki affedeceklerdir. Fakat yapılan

şeyleri hiç bir vakit unutmıyan ve bunlar için en dikkatli hesap tutan birisi var ki o da kendi uzviyetimiz, kendi ruhumuzdur. Burada her höcre "Kiramen kâtibin" gibi vazifelerini bilâihmal ifa etmektedirler. Bunların yazdıklarını hiç kimse bozamaz. Fennî bir ifade ile söylemek lâzım gelirse insanın yaptığı şeylerden hiç birisi bozulmaz.

Bu imkânsızlık bittabi iyi ve kötü bütün ef'alimize şamildir. İnsan nasıl akşamcılıkla bekri oluyorsa her günkü basiret ve mesaisile de hünerver, fâzıl ve hayırkâr oluyor. Bana kalırsa her genç kendi terbiyesinin akıbetini evvelden ve bilâtereddüt tayin edebilir. Ruhile vazifelerine her gün muayyen zamanlarda bütün kalbile ramolmasını bilen bir genç akıbetinin nereye varacağından hiç endişe etmesin. Bu genç hangi mesleği ihtiyar etmiş ise günün birinde kendisini meslekdaşları arasında en mümtaz bir sima olarak yükselmiş bulacağına emin olsun. Hiç şüphe et-

mesin ki meslekinde ehil olduğunu gösterecek muhakeme iktidarına ergeç malik olacak ve bu malikiyet artık kaybolmak nedir bilmiyecektir. İşte bu hareket düsturu bütün gençlere vaktüzamanile öğretilse ne olur?... Ben eminim ki pek çok gençler ihtiyar etmek istedikleri ağır ve müşkül meslekler karşısında diğer sebeplerle beraber bu hakikate inanmamak yüzünden cesaret ve iradelerini çabucak kaybederek istikballerini mahvetmişlerdir.

Fiyati 5 Kuruş

Terbiye Musahabeleri

M. ŞEKİP

Fiyati 75 ciltli 100

Ahmet Hâlit Kitaphanesi